

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Pierre Bourdieu:

La Noblesse d'Etat, Grandes Ecoles et Esprit de Corps, Ed. Minuit, coll. «Le sens commun», 1989, σ. 569.

Στον τομέα της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης είναι πλέον γνωστό ότι οι εργασίες του Pierre Bourdieu πάνω στην εκπαίδευση έδειξαν, μεταξύ άλλων, πως η *αναπαραγωγή* της δομής της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου διενεργείται μέσα στη σχέση μεταξύ των οικογενειακών στρατηγικών και της ειδικής λογικής του σχολικού θεσμού.¹ Ο σχολικός θεσμός τείνει να αναλογίζει το σχολικό κεφάλαιο που χορηγεί υπό μορφή τίτλων με το πολιτισμικό κεφάλαιο που κατέχει και μεταδίδει η οικογένεια, μέσω μιας διάχυτης ή ρητής εκπαίδευσης, κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων εκπαίδευσης του παιδιού. Κατά τον Bourdieu, οι οικογένειες είναι σώματα (corporate bodies) ζωοδοτημένα από ένα είδος *conatus*, με την έννοια του Spinoza, δηλαδή από μια τάση διαίωσισης του κοινωνικού τους είναι, με όλες τις εξουσίες τους, τα προνόμιά τους, που είναι στην αρχή των *στρατηγικών αναπαραγωγής* (γαμήλιες στρατηγικές, κληρονομικές στρατηγικές, οικονομικές στρατηγικές και τέλος εκπαιδευτικές στρατηγικές).

Στο τελευταίο του βιβλίο, *La Noblesse d'Etat* (Η κρατική αριστοκρατία), αναλύει

τους άκρους πολύπλοκους μηχανισμούς μέσω των οποίων ο σχολικός θεσμός *συμβάλλει* στην *αναπαραγωγή* της κατανομής του πολιτισμικού κεφαλαίου και, κατ' επέκταση, της δομής του κοινωνικού χώρου. Ο Bourdieu απέδειξε ότι οι οικογένειες επενδύουν τόσο περισσότερο στη σχολική εκπαίδευση (σε χρόνο μετάδοσης, σε βοήθεια όλων των ειδών και, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε χρήμα) όσο το πολιτισμικό τους κεφάλαιο είναι περισσότερο σημαντικό και το σχετικό βάρος του πολιτισμικού τους κεφαλαίου, σε σχέση με το οικονομικό τους κεφάλαιο, είναι μεγαλύτερο — και, επίσης, όσο οι άλλες στρατηγικές *αναπαραγωγής* (κυρίως κληρονομικές που σκοπεύουν στην άμεση μεταβίβαση του οικονομικού κεφαλαίου) είναι σχετικά λιγότερο αποτελεσματικές ή αποδοτικές.

Το υπόδειγμα αυτό που ενεργοποιήθηκε μέσα στη μελέτη του πάνω στην *Κρατική Αριστοκρατία* του επέτρεψε να κατανοήσει το αυξανόμενο ενδιαφέρον των οικογενειών και κυρίως των προνομούχων οικογενειών και, μεταξύ αυτών, των οικογενειών των διανοουμένων, των καθηγητών ή των μελών των ελευθέρων επαγγελμάτων για την εκπαίδευση στη Γαλλία και κατ' επέκταση σε όλες τις προηγμένες χώρες. Το υπόδειγμα αυτό μας επιτρέπει επίσης να κατανοήσουμε ότι οι υψηλότεροι σχολικοί θεσμοί, αυτοί που οδηγούν στις πιο υψηλές κοινωνικές θέσεις, μοнопωλούνται όλο και περισσότερο από τα

1. Βλ. κυρίως, P. Bourdieu, J.-C. Passeron, *La Reproduction, éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Minuit, 1970, και P. Bourdieu, *La Distinction, Critique sociale du jugement*, Minuit, 1979.

παιδιά των προνομιούχων κατηγοριών. Γενικότερα, το υπόδειγμα αυτό του Pierre Bourdieu αποτελεί ένα από τα πιο ισχυρά εργαλεία για να κατανοήσουμε όχι μόνο πώς οι προηγμένες χώρες διακρίνονται, αλλά, επίσης, πώς αλλάζουν κάτω από την επίδραση των ειδικών αντιθέσεων του σχολικού τρόπου αναπαραγωγής.

Η συγκεκριμένη εργασία του Pierre Bourdieu βασίζεται στη σύλληψη σύμφωνα με την οποία το σύνολο των ιδρυμάτων της ανώτατης εκπαίδευσης —Μεγάλες και Μικρές σχολές (grandes et petites écoles)— αποτελεί ένα πεδίο (champ). Επιλέγοντας ως αντικείμενο το πλέγμα των αντικειμενικών σχέσεων μεταξύ αυτών των ιδρυμάτων, η εργασία αυτή παρέχει ένα μέσον για να αποφύγουμε τις προσταγές της μονογραφικής αιογραφίας που τόσο συχνά εφαρμόζεται σ' αυτές τις περιπτώσεις.

Σύμφωνα με την κατασκευή του αντικείμενου που προτείνει ο Bourdieu, το πεδίο των ιδρυμάτων της ανώτατης εκπαίδευσης οργανώνεται με μια τέτοια δομή που είναι ανάλογη αυτής του κοινωνικού χώρου (espace social)· οι Μεγάλες σχολές (Grandes Ecoles) κατέχουν τον κυρίαρχο πόλο και αποτελούν οι ίδιες ένα πεδίο του οποίου η δομή είναι αντίστοιχη μ' αυτήν του πεδίου της εξουσίας. Η θεμελιώδης αντίθεση μέσα στο πεδίο των ιδρυμάτων της ανώτατης εκπαίδευσης διαχωρίζει τις Μεγάλες σχολές από τις Μικρές σχολές ή τα πανεπιστήμια, καθιερώνοντας μ' αυτόν τον τρόπο ένα οριστικό κοινωνικό σύνορο μεταξύ της «μεγάλης πόρτας και της μικρής πόρτας», όπως λέει χαρακτηριστικά, δηλαδή μεταξύ των μεγαλο-αστών και των μικρο-αστών. Το υπο-πεδίο των Μεγάλων σχολών χαρακτηρίζεται, κι αυτό με τη σειρά του, από μια θεμελιώδη αντίθεση: αυτήν που καθιερώνεται μεταξύ των «πνευματικών» σχολών, όπως η Πρότυπη Ανώτατη Σχολή (Ecole Normale Supérieure), και των σχολών της εξουσίας, όπως η Σχολή των Ανωτάτων Εμπορικών Σπουδών (Ecole des Hautes Etudes Commerciales), ή η Εθνική Σχολή Διοίκησης (Ecole Nationale d'Administration) και παραπέμπει στην αντίθεση που, στο πεδίο της εξουσίας, διαχωρίζει τον πόλο των διανοούμενων και τον καλλιτεχνών από τον πολιτικό ή οικονομικό πόλο.

Κατασκευάζοντας μ' αυτόν τον τρόπο το

αντικείμενό του ο P. Bourdieu προσπάθησε να αναλύσει τον τρόπο λειτουργίας του πεδίου των Μεγάλων σχολών ως δομή και να κατανοήσει ότι, διαμέσου αναριθμητών υποκειμενικών και αντικειμενικών πρακτικών διεργασιών επιλογής, το εκπαιδευτικό σύστημα κατανέμει τους μαθητές σε τάξεις, οι οποίες είναι όσο το δυνατόν περισσότερο ομοιογενείς και, ταυτοχρόνως, όσο το δυνατόν περισσότερο διαφορετικές μεταξύ τους —από την άποψη ενός ορισμένου αριθμού καθοριστικών κριτηρίων— για να συμβάλουν μ' αυτόν τον τρόπο στην αναπαραγωγή και τη νομιμοποίηση του συνόλου των διαφορών που συγκροτούν, κάθε στιγμή, την κοινωνική δομή.

Η εργασία αυτή του Bourdieu βασίστηκε σε μια λεπτομερειακή έρευνα που διεξήγαγε πάνω στο πεδίο των Μεγάλων σχολών στη Γαλλία. Για άλλη μια φορά προτείνει την ολοκληρωμένη πραγματοποίηση μιας ολικής ανθρωπολογίας, ικανής να ξεπεράσει τις πλασματικές αντιθέσεις που διαιρούν την κοινωνιολογική μέθοδο, όπως η αντίθεση μεταξύ της κατανόησης και της εξήγησης· της περιγραφής που μας επιτρέπει να δούμε και του υποδείγματος που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε των εθνογραφικών παρατηρήσεων και των στατιστικών προσεγγίσεων.

Για να δώσουμε μια γενική εικόνα του τρόπου με τον οποίο συλλαμβάνει ο Pierre Bourdieu τον τρόπο λειτουργίας του μηχανισμού της σχολικής αναπαραγωγής μπορούμε να επικαλεστούμε, κατ' αρχάς, την εικόνα που χρησιμοποιούσε ο φυσικός Maxwell για να κάνει κατανοητό τον τρόπο με τον οποίο μπορούσε να ανασταλεί η αποτελεσματικότητα του δεύτερου νόμου της θερμοδυναμικής (η μεταφορά αυτή χρησιμοποιείται συχνά από τον Bourdieu): ο Maxwell φαντάζεται ένα δαίμονα ο οποίος, ανάμεσα στα λιγότερο ή περισσότερο θερμά μόρια που βρίσκονται σε κίνηση, δηλαδή στα λιγότερο ή περισσότερο γρήγορα που φτάνουν μπροστά του, διενεργεί μια επιλογή στέλνοντας τα πιο γρήγορα σ' ένα δοχείο, του οποίου η θερμοκρασία ανεβαίνει, και τα πιο αργά σ' ένα άλλο δοχείο, του οποίου η θερμοκρασία πέφτει. Μ' αυτόν τον τρόπο διατηρεί τη διαφορά, την τάξη η οποία, διαφορετικά, θα εξαφανιζόταν. Το σχολικό σύστημα δρα μ' έναν τρόπο ανάλογο μ' αυτόν του δαίμονα του Maxwell:

με τμήμα τη δαπάνη ενέργειας, η οποία είναι αναγκαία για να πραγματοποιήσει την επιλογή. Το σχολικό σύστημα διατηρεί την προϋπάρχουσα τάξη, δηλαδή την απόκλιση μεταξύ των μαθητών που είναι εφοδιασμένοι με άνισες ποσότητες πολιτισμικού κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, μέσω μιας σειράς διεργασιών επιλογής το σχολικό σύστημα διαχωρίζει τους κατόχους κληρονομημένου πολιτισμικού κεφαλαίου απ' αυτούς που το αποστερούνται. Αφού οι διαφορές ικανοτήτων είναι διαχώριστες από τις κοινωνικές διαφορές, ανάλογα με το κληρονομημένο κεφάλαιο, το σχολικό σύστημα τείνει να διατηρήσει τις προϋπάρχουσες κοινωνικές διαφορές.

Μ' αυτόν τον τρόπο, το σχολικό σύστημα παράγει στη συνέχεια δύο επιδράσεις που ο Bourdieu προσπαθεί να συλλάβει εγκαταλείποντας το λεκτικό τού μηχανισμού. Με μια τομή μεταξύ των μαθητών των Μεγάλων σχολών (*grandes écoles*) και των μαθητών των πανεπιστημίων, ο σχολικός θεσμός εγκαθιδρύει *κοινωνικά σύνορα*. Αυτός ο διαχωρισμός χαρακτηρίζεται κατ' αρχήν από τις διαφορετικές συνθήκες ζωής, με την αντίθεση μεταξύ του εσωτερικού και της ελεύθερης ζωής που φοιτητή, στη συνέχεια από το περιεχόμενο και κυρίως από την οργάνωση της εργασίας της προετοιμασίας των διαγωνισμών έχοντας, από τη μια μεριά, μια πολύ αυστηρή επιτήρηση και πολύ σχολικές μορφές εκμάθησης και, από την άλλη μεριά, τη «φοιτητική ζωή» η οποία περιέχει πολύ λιγότερη άσκηση, πειθαρχία, ακόμη και στο χρόνο που αφιερώνεται στην εργασία.

Η ανάλυση, όμως, του Bourdieu δεν σταματά σ' αυτό το πρώτο επίπεδο παρατήρησης. Ο διαχωρισμός που διενεργεί ο σχολικός θεσμός, τόσο μέσω της δοκιμασίας που αποτελεί η προετοιμασία των διαγωνισμών και ο ίδιος ο διαγωνισμός όσο και μέσω της τελετουργικής τομής, «αληθινό μαγικό σύνορο», που εγκαθιδρύει ο διαγωνισμός —διαχωρίζοντας τον τελνεταίο των επιτυχόντων από τον πρώτο των αποτυχόντων με μια διαφορά φυσικής ιδιότητας που χαρακτηρίζεται από το δικαίωμα να έχει ένα *όνομα*, έναν *τίτλο*—είναι, για τον Bourdieu, μια αληθινή μαγική διεργασία. (Το παράδειγμα αυτής της διεργασίας είναι ο διαχωρισμός μεταξύ του ιερού και του ανιέρου όπως το αναλύει ο Durkheim

μέσα στο έργο του *Οι στοιχειώδεις μορφές της θρησκευτικής ζωής*). Σύμφωνα με τον Bourdieu, το ενέργημα της σχολικής κατάταξης είναι πάντα ένα ενέργημα διάταξης (*ordination*), με τη διπλή έννοια που έχει στα γαλλικά —εγκαθιδρύει μια κοινωνική διαφορά θέσης (κατάταξη), μια σχέση οριστικής τάξης (*ordre*): οι επιλεγέντες, δηλαδή οι εκλεκτοί και διακεκριμένοι, χαρακτηρίζονται για πάντα από την ένταξή τους (παλιός μαθητής τής...)· είναι μέλη μιας τάξης (*ordre*) με την έννοια ενός καθαρά οριοθετημένου συνόλου ανθρώπων οι οποίοι διαχωρίζονται από τους «κοινούς θνητούς» από μια διαφορά ουσίας, και λόγω αυτού του γεγονότος νομιμοποιούνται να κυριαρχήσουν. Υπό αυτήν την έννοια ο διαχωρισμός που επιτελεί το σχολείο είναι επίσης καθέρωση με την έννοια του καθαγιασμού, της καθοσίωσης, της προχείρισης, της ενθρόνισης σε μια ιερή κατηγορία, την αριστοκρατία.

Οι αναλύσεις του Bourdieu δείχνουν πως η οικειότητα μας εμποδίζει να παρατηρήσουμε ότι κρύβουν τα ενεργήματα που επιτελεί ο σχολικός θεσμός, και που εμφανίζονται ως καθαρά τεχνικά. Μέσα σ' αυτήν την προοπτική, η ανάλυση του Bourdieu ξεπερνά τη σύλληψη του Weber, ο οποίος αναλύει το δίπλωμα ως *Bildungspatent* και την εξέταση ως διαδικασία ορθολογικής επιλογής. Για τον Bourdieu, η ανάλυση αυτή, χωρίς να είναι εσφαλμένη, είναι μερική: της διαφεύγει ο μαγικός χαρακτήρας των σχολικών διεργασιών που επιτελούν επίσης λειτουργίες εκλογίκευσης (*rationalisation*), αλλά με μια έννοια πιο κοντινή μ' αυτήν που δίνει ο Freud ή ο Marx.

Οι εξετάσεις και οι διαγωνισμοί δικαιολογούν —με βάση το λόγο (*raison*)— τις διαρρέσεις οι οποίες δεν έχουν απαραίτητα για αρχή το λόγο (*raison*), και οι τίτλοι, οι οποίοι επικυρώνουν το αποτέλεσμα, παρουσιάζουν σαν εγγυήσεις τεχνικής αρμοδιότητας, τιτλους αριστοκρατίας. Για τον Bourdieu, σε όλες τις προηγμένες κοινωνίες, η κοινωνική επιτυχία εξαρτάται στενά από ένα αρχικό ενέργημα ονοματοθεσίας, χρησιμότητος (συνήθως το *όνομα* που δίνεται από έναν σχολικό θεσμό, για παράδειγμα του Harvard), το οποίο επικυρώνει σχολικά μια προϋπάρχουσα κοινωνική διαφορά. Η προφανής τεχνική

λειτουργία της εκμάθησης μιας τεχνικής αρμοδιότητας και της επιλογής των πιο τεχνικά αρμοδίων κρύβει μια κοινωνική λειτουργία: αυτήν της καθιέρωσης των κατόχων της κοινωνικής αρμοδιότητας, του δικαιώματος να διοικούν και να διευθύνουν. Σ' αυτές τις κοινωνίες υπάρχει μια σχολική αριστοκρατία που προέρχεται από τις οικογένειες των βιομηχάνων, των μεγαλοεργατών και των ανώτατων κρατικών υπαλλήλων και των πολιτικών ηγετών, και περιέχει, κατά ένα μεγάλο μέρος, κληρονομούς της παλαιάς αριστοκρατίας «εξ αίματος», οι οποίοι μετέτρεψαν τους αριστοκρατικούς τους τίτλους σε «αντίστοιχους» σχολικούς τίτλους.

Μ' αυτόν τον τρόπο, ο σχολικός θεσμός τείνει να εγκαθιδρύσει, μέσω της κεκαλυμμένης σχέσης μεταξύ της σχολικής ικανότητας και της πολιτισμικής κληρονομιάς, μια αληθινή κρατική αριστοκρατία, της οποίας το κύρος και η νομιμότητα εγγυάται ο σχολικός τίτλος.

Ο Bourdieu, βασιζόμενος πάνω σε εργασίες ιστορικών της εκπαίδευσης, του Κράτους και των ιδεών, σκιαγράφει, στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, μια ιστορική ανάλυση η οποία φανερώνει πως η βασιλεία αυτής της ειδικής αριστοκρατίας, που συνδέεται με το Κράτος, είναι η περάτωση μιας μακράς διαδικασίας. Η κρατική αριστοκρατία στη Γαλλία είναι ένα σώμα το οποίο δημιουργήθηκε δημιουργώντας το Κράτος ή, αν θέλουμε, ένα σώμα που όφειλε να δημιουργήσει το Κράτος για να γίνει ο κάτοχος του νόμιμου μονοπώλιου πάνω στην κρατική εξουσία. Η κρατική αριστοκρατία είναι η κληρονομός αυτού που ονομάζουν στη Γαλλία «αριστοκρατία της τηβέννου» (*noblesse de robe*), η οποία διαφέρει από την «αριστοκρατία του ξίφους» (*noblesse d'épée*).

Μέσα σ' αυτήν την ιστορική ανάλυση, ο Pierre Bourdieu παρατηρεί πως η δημιουργία του Κράτους, και ιδιαίτερα η δημιουργία των ιδεών του «δημοσίου», του «κοινού αγαθού», του «λειτούργου», της «δημόσιας υπηρεσίας», που παίζουν το ρόλο του θεμελίου του, είναι αδιαχώριστες από τη δημιουργία θεσμών που θεμελιώνουν την εξουσία της κρατικής αριστοκρατίας και της αναπαραγωγής της. Η αυτονομίηση του γραφειοκρατικού πεδίου και ο πολλαπλασιασμός θέσεων ανεξάρτητων από τις καθιερωμένες σχολικές και πνευματι-

κές εξουσίες συνοδεύονται από την ανάπτυξη μιας αστικής τάξης και μιας «αριστοκρατίας της τηβέννου», των οποίων τα συμφέροντα, κυρίως στο επίπεδο της αναπαραγωγής, συνδέονται στενά με το Σχολείο: τόσο ο τρόπος ζωής τους, ο οποίος παραχωρεί μια σημαντική θέση στις μορφές της πολιτισμικής πρακτικής, όσο και το σύστημα των αξιών τους, ορίζεται —αντιτιθέμενο από τη μια πλευρά στον κλήρο και από την άλλη πλευρά στην «αριστοκρατία του ξίφους»— στο όνομα της αξίας και αυτού που θα ονομάσουν αργότερα αρμοδιότητα. Έτσι, η νέα τάξη, της οποίας η εξουσία και το κύρος βασίζονται πάνω στο νέο κεφάλαιο, το πολιτισμικό κεφάλαιο (*capital culturel*), για να επιβληθεί μέσα στους αγώνες που την αντιπαράθεσαν στα άλλα κυρίαρχα τμήματα («αριστοκράτες του ξίφους» και αστούς της βιομηχανίας και του εμπορίου), οφείλει να μεταφέρει τα ιδιαίτερα συμφέροντά της σ' έναν ανώτερο βαθμό καθολικέυσης και να παράγει μια «προοδευτική» ερμηνεία της ιδεολογίας της δημόσιας υπηρεσίας και της αξιοκρατίας: διεκδικώντας τη εξουσία, στο όνομα του «καθολικού», «αριστοκράτες και αστοί της τηβέννου» προάγουν την αντικειμενοποίηση και δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν το Κράτος, που αμείνουν να υπηρετήσουν, χωρίς να υπηρετήσουν, έστω και λίγο, τις καθολικές αξίες με τις οποίες ταυτίζονται.

Η εικόνα του δαίμονα του Maxwell, αυτή η μεταφορά που δανειστήκαμε από τον Bourdieu, και που τη χρησιμοποιεί για τις ανάγκες της επικοινωνίας, δεν πρέπει να μας κάνει να ξεχάσουμε ότι για τον Bourdieu οι κοινωνικοί φορείς και, στη συγκεκριμένη περίπτωση που μας ενδιαφέρει εδώ, οι μαθητές που επιλέγουν μια δέσμη, έναν κλάδο ή μια επιστήμη, οι οικογένειες που επιλέγουν τα σχολικά ιδρύματα για τα παιδιά τους κ.λπ., δεν είναι μόρια υποταγμένα σε μηχανικές δυνάμεις ούτε συνειδητά υποκειμένα, όπως πιστεύουν οι υποστηρικτές της Rational Action Theory. Οι φορείς για τον Bourdieu είναι κοινωνικά υποκειμένα εφοδιασμένα με μια πρακτική αίσθηση, ένα κεκτημένο σύστημα προτιμήσεων, αρχών κρίσης και διάκρισης (αυτό που ονομάζουμε γούστο) και επίσης ένα σύστημα μόνιμων γνωστικών δομών (το οποίο είναι κυρίως το προϊόν της ενσωμάτωσης των αντικειμενικών δομών) και σημάτων δράσης

που προσανατολίζουν τον τρόπο κατανόησης της κατάστασης και της προσαρμογής σ' αυτήν. Η έξις (habitus) είναι το είδος της πρακτικής αίσθησης αυτού που πρέπει να κάνουμε σε μια δεδομένη κατάσταση — αυτό που ονομάζουμε στα αθλήματα «αίσθηση του παιχνιδιού». Ας πάρουμε για παράδειγμα το χώρο της εκπαίδευσης: η αίσθηση του παιχιδιού γίνεται τόσο περισσότερο αναγκαία όσο οι κλάδοι μεταβάλλονται και συγχέονται (πώς να επιλέξουμε μεταξύ μιας σχολής με κύρος που αρχίζει να ξεπέφτει και μιας άσημης σχολής που ανεβαίνει;). Είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς τις κινήσεις του χρηματιστηρίου των σχολικών αξιών και εκείνοι που μπορούν να επωφεληθούν —μέσω των οικογενειών τους (γονείς, αδελφοί, αδελφές κ.λπ.) ή των σχέσεών τους— από μια πληροφορία πάνω στις διαφορικές αποδόσεις μπορούν να τοποθετήσουν καλύτερα τις σχολικές τους επενδύσεις και να αποκομίσουν το μεγαλύτερο κέρδος από το πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Αυτός ο τρόπος είναι μια από τις μεσολαβήσεις με τις οποίες η σχολική —και η κοινωνική— επιτυχία συνδέεται με την κοινωνική καταγωγή.

Με άλλα λόγια, μέσα στο βιβλίο του ο Bourdieu κατέδειξε πως τα «μόρια» που χωρούν προς το δαίμονα μεταφέρουν μαζί τους, δηλαδή μέσα στην έξη τους, το νόμο της κατεύθυνσής τους και της κίνησής τους, την αρχή της «κλίσης» που τους προσανατολίζει προς αυτό το σχολείο, αυτό το πανεπιστήμιο ή αυτήν την επιστήμη. Μέσω μιας λεπτομερούς ανάλυσης, ο Bourdieu κατέδειξε πως το σχετικό βάρος, μέσα στο κεφάλαιο των εφήβων (ή των οικογενειών τους) του οικονομικού κεφαλαίου και του πολιτισμικού κεφαλαίου (αυτό που ονομάζει δομή του κεφαλαίου), που μεταφράζεται μέσα στο σύστημα των προτιμήσεών τους, είναι αυτό που τους κάνει να τείνουν να προτιμούν τα πράγματα της κολτούρας παρά τις υποθέσεις της εξουσίας, ή, αντίθετα, πως αυτή η δομή του κεφαλαίου, διαμέσου του συστήματος προτιμήσεων που παράγει, τους ενθαρρύνει να προσανατολιστούν, μέσα στις σχολικές επιλογές τους, και μετά τις κοινωνικές, προς τον έναν ή τον άλλο πόλο του πεδίου της εξουσίας, τον πόλο τον πνευματικό ή τον πόλο τον εμπορικό, και να υιοθετήσουν αντίστοι-

χες μορφές πρακτικής.²

Κατά τον ίδιο τρόπο, στη θέση του δαίμονα υπάρχουν, μεταξύ άλλων, χιλιάδες καθηγητές οι οποίοι εφαρμόζουν στους μαθητές κατηγορίες αντίληψης και εκτίμησης που είναι δομημένες σύμφωνα με τις ίδιες αρχές. Η δράση του σχολικού συστήματος είναι η συνισταμένη, λιγότερο ή περισσότερο ενορχη-στρωμένων, δράσεων χιλιάδων μικρών δαιμόνων του Maxwell, οι οποίοι, με τις επιλογές τους, τείνουν να αναπαράγουν αυτήν την τάξη χωρίς να το γνωρίζουν, χωρίς να το θέλουν (και αυτό γιατί, για άλλη μια φορά, οι γνωστικές και αποτιμητικές δομές, δηλαδή αυτές οι δομώσες δομές, που είναι στην αρχή αυτών των επιλογών, είναι δομημένες δομές).³

2. Για να συνοψίσουμε αυτήν την περίπλοκη σχέση ανάμεσα στις αντικειμενικές δομές και τις υποκειμενικές κατασκευές που προτείνει η ανθρωπολογική θεωρία του Bourdieu και η οποία βοηθά την κοινωνιολογία να ξεπεράσει το δίλημμα του αντικειμενισμού και του υποκειμενισμού, του υλισμού και του ιδεαλισμού, θ' αναφέρουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Bourdieu συνηθίζει να χρησιμοποιεί: μια γνωστή διατύπωση του Pascal που λέει ότι «ο κόσμος με καταλαμβάνει, αλλά τον καταλαβαίνω», δηλαδή πως ο κοινωνικός κόσμος με εμπεριέχει, με περικλείει και —όπως λέει ακόμη ο Pascal— «με απορροφά σαν ένα σημείο». Μεταφέροντας τη διατύπωση αυτή στην προοπτική της έννοιας του κοινωνικού χώρου (espace social), που χρησιμοποιεί στις αναλύσεις του, ο Bourdieu σημειώνει πως το σημείο αυτό είναι μια *άποψη*, η αρχή μιας προοπτικής θεώρησης, μιας κατανόησης, μιας παράστασης του κόσμου. Αυτό σημαίνει, όμως, πως η άποψη αυτή παραμένει μια όψη που έχει ληφθεί από ένα σημείο τοποθετημένο μέσα στον κοινωνικό χώρο, μια *προοπτική* καθοριζόμενη στη μορφή της και το περιεχόμενό της από αυτή την αντικειμενική θέση.

3. Για να αποφύγουμε τη δημιουργία παρανοήσεων θα πρέπει να επιστημονούμε στον αναγνώστη πως σ' ένα άλλο έργο του (P. Bourdieu, *Homo Academicus*, Minuit, 1984) απέδειξε πως η λογική του σχολικού τρόπου αναπαραγωγής —και κυρίως ο στατι-

Τέλος, χρειάζεται, επίσης, να επισημανθεί πως για να μπορέσει ο Έλληνας αναγνώστης να αποτιμήσει σωστά αυτό το έργο θα πρέπει να το συλλάβει, μέσω μιας γενετήριας ανάγνωσης, σαν μια αντιμετώπιση μιας «ιδιαιτέρως περίπλοκης του δυνατού», όπως λέει συχνά ο ίδιος ο Bourdieu, χρησιμοποιώντας την έκφραση του Bachelard. Όπως, δηλαδή, ο Bourdieu, μέσα από την ανάλυση του πεδίου των Μεγάλων σχολών της Γαλλίας σε μια συγκεκριμένη στιγμή, επιχειρεί να συλλάβει το αμετάβλητο – τη δομή μέσα σε καθεμιά από τις παρατηρούμενες μεταβλητότητες – έτσι και ο Έλληνας κοινωνιολόγος για να αποτιμήσει πλήρως την αποτελεσματικότητα των αναλύσεων του Bourdieu πρέπει να προσπαθήσει να τις ενεργοποιήσει μέσα σε μια άλλη «ιδιαιτέρως περίπλοκη του δυνατού», π.χ. την ελληνική περίπτωση: να εντο-

πίσει μ' αυτόν τον τρόπο τις πραγματικές διαφορές (ποια μεγάλα Πανεπιστήμια π.χ. στη χώρα μας παίζουν το ρόλο των Μεγάλων σχολών της Γαλλίας) και ν' αναζητήσει την αρχή τους μέσα στις ιδιαιτερότητες των διαφορετικών συλλογικών ιστοριών.

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

στικός του χαρακτήρας – και οι αντιφάσεις που τον χαρακτηρίζουν βρίσκονται στον πυρήνα πολλών αλλαγών των προηγμένων κοινωνιών. Οι αντιφάσεις αυτές αποτελούν την κρυφή αρχή μερικών πολιτικών συγκρούσεων της πρόσφατης περιόδου. Σ' αυτό το βιβλίο ανέλυσε λεπτομερειακά τους παράγοντες που καθόρισαν την κρίση του σχολικού κόσμου, και ο Μάης του '68 ήταν η πρόδηλη έκφρασή της.